

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEK BAĞLAMINDA “SIRRA ERME” ve “VECD” RİTÜELLERİNİN FENOMENOLOJİK DİYALEKTİĞİ

Serdar UĞURLU*

ÖZET

Araştırmacılar, Türk kültürü ve tarihsel gelişimi ile ilgili bir çalışma gerçekleştirirken, kültürel unsurların rolü üzerinde dikkatlice düşünmelidirler. Çünkü geleneksel kültürel unsurlar her ne olursa olsun varlıklarını sürdürmeyi başarmaktadırlar. Türkler, tarihi süreçte pek çok din ve inanış sistemine girmelerine rağmen bu eski geleneğin kazanımları olan kültürel unsurlar günümüze kadar gelmeyi başarabilmişlerdir. Bundan dolayı günümüzde sahip olduğumuz bütün kültürel değerlere bu bağlamda bakmamız gerekmektedir. Gelenek kavramı da bunlardan sadece birisidir. Gelenek kavramının Türk kültürü ile kurmuş olduğu ilişki, makalemizde fenomenolojik bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Eski geleneğin bir kazanımı olarak geleneklerin yeni kültürdeki yansımaları bu bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şaman, vecd, sirra erme, kültür, gelenek, kam

PHENOMENOLOGICAL DIALECTICAL OF “SECRET COMİNG” AND “ECSTASY” RITUELS IN CONTEXT OF TRADİTION IN TURKISH CULTURE

ABSTRACT

Researchers must be considered carefully over the role of cultural factors as performing a study concerned with Turkish culture and historical development of Turkish culture. Because the traditional cultural elements regardless of whatever assets are able to maintain. Despite Turks had put into many religions and belief systems in the history process, cultural elements as gains of this ancient tradition were able to arrive until today. So today for all the cultural values which we have, we

* Arş. Gör. Dr. Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, sugurlu@sakarya.edu.tr

need to look at in this context. The concept of the tradition is just one of them. The Relations of concept of the tradition that established with the Turkish culture, had been tried to explain with a phenomenological approach in our article. In the new culture, reflects of tradition as an acquisition of the old traditions had been evaluated by this perspective.

Key words: Shaman, ecstasy, secret coming, culture, tradition, kam

1- GİRİŞ

Orta Asya Türk kültürünü asırlardan beri etkisi altında tutan Gök Tanrı inanç sistemi ve ona eklenme kabiliyeti gösteren şamanizm gibi inanç sistemleri, etkilerini günümüzde Türk halk kültürünün birçok alanında hâlâ sürdürmektedir. Mesela, eski Türk inanç ve inanç sisteminde, Tengri (Tanrı) ile kurulduğuna inanılan kuvvetli bir bağ mevcuttur. Bu kuvvetli bağ, eski gelenekte yani İslamiyet'ten önceki inanç ve inanç sisteminin etkisinde meydana gelen gelenekte, şaman ya da kam diye tarif edilen ve kimilerine göre de din adamları olarak kabul edilen kimselerin gerçekleştirdiği dini-mistik ritüellerde kendisini gösterirken, İslamiyet'ten sonra ise bu ilişki, veli ya da ermiş diye tabir edilen kimseler tarafından devam ettirilmiştir.

Peki, acaba eski gelenekten itibaren devam eden bu ritüeller nelerden ibarettir ve ne gibi bir içeriğe sahiptir? Bu ritüeller çeşitli dönemlerde (geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm) ve önemli dini merasimlerde şaman ya da kam tarafından gerçekleştirilen merasimlerdir. Özellikle birey ile mistik-ruhani ya da ilahi olan bir güç arasında kurulmaya çalışılan bağı ifade eden bir içeriğe de sahiptir ki bu kurulmak istenen bağ genellikle doğum, evlenme ya da ölüm nedenleriyle gerçekleştirilen ayinlerde hedefine ulaştırılmaya çalışılır. İşte bu ayinlerde de dikkatlerimizi çeken öncelikli unsur "oyun" ve "yır" olmuştur. Günümüzde bazı oyun türlerinde, bu türden benzer inanç ve inanışın özelliklerini görebiliyor olmamız ise, oyunu bir **fenomen** olarak görmemize neden olmuş; Orta Asya'dan, Anadolu'ya devam eden bu ilişkiyi "gelenek" unsurunun kültür tarihimizdeki rolüyle de açıklanma ihtiyacını doğurmuştur.

Gerek taş yazıtlardan ve gerekse de Çin kaynaklarından takip edebildiğimiz eski Türklere ait sosyal, siyasal ve günlük yaşam pratikleri ile günümüz Türk halk kültürü arasında büyük paralellikler görülebilmektedir. İslam öncesi eski Türk inanç ve inanış sisteminde, bir Altay şamanının dans ederek gerçekleştirmeye çalıştığı geleneksel bir iyileştirme ritüeli (sağaltma-iyileştirme) ile İslam sonrası halk hekimliğinde kullanılan dini ritüellerin kullanılması arasındaki paralellik, geleneksel milli refleksten kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde eski dinin felsefesi olarak addedebileceğimiz Şamanist inanışındaki Tengri'ye ulaşma arzusu ile İslam dininin felsefesi olarak kabul ettiğimiz Tasavvuf geleneğindeki Allah'a ulaşma arzusu, birbirinden farklı şeyler değildir ve binlerce yıllık tarihi süreçte de değişmeden devam edebilmiştir. Burada zannedildiğinin aksine dini ortaklıktan çok kültürel ve milli hazırlık durumundan kaynaklanan bir ortak uygulamanın gerçekleşmekte olduğu görülebilmektedir. Türklerin Tengri'ye ulaşma arzusu eski dinde şamanizmi meydana getirmişken, bu durum yeni dinde ise Tasavvufa dönüşerek devam etmiştir. Üstelik bunun bir milli tercih olduğu da dikkatleri çekmektedir çünkü Türkler; içerisine girdikleri pek çok dini sistemde, İlahi olana karşı büyük bir ulaşma arzusu sergilemişlerdir. Bunu gerçekleştirirken de değişik kültürel enstrümanları ve ritüelleri kullanmışlardır.

Gelenek bağlamında “**vecd**” kavramı ile “**sırta erme**” kavramı işte bu türden kurulan kültürel ortaklığın izahı için seçilmiş iki unsurdur. Eski kültürde hastasını sağaltmak (iyileştirmek) için dans ederek sonunda kendinden geçen bir şaman ile Mevlevilerin gerçekleştirdiği dini dans (semah) arasındaki en büyük bağ da bu sırta egemen olma ortaklığından gelmektedir. Türkler her ne kadar İslam dinini seçerek yeni bir din benimsemiş olsalar da kendi kültürel ve milli karakterlerini bu yeni din çerçevesinde oluşan pek çok geleneğe taşımasını bilmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Tasavvuf geleneği (ki tamamen İslami bir gelenek olarak kabul edilir) bunlardan biridir. Âşıklık geleneği, devlet geleneği, hukuk geleneği, inanç ve inanış geleneği de aslî olarak Türk karakterinin şekillendirdiği

geleneklerdir. Türk kültüründe gelenek bağlamında vecd ile sırta ermenin de arasında bu türden bir fenomenik ilişkinin varlığından bahsetmek; günümüz Türk kültürüne hâkim olan ana gövdenin nereden geldiğinin ya da nerede olduğunun belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu güne kadarki karşılaştığımız çalışmalarda eski inanç ve inanışların izlerinin devam ettiğine yönelik saptamaların çokluğuna rağmen, eski geleneklere ve yeni geleneklere yön veren bir aslî refleksden bahsedilmemiştir. İşte bu çalışmada Türklerin sahip olduğu aslî reflekslerin, gelenek bağlamında nasıl tezahür etmekte olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Eski Din Geleneğinde “Oyun”

Oyun kavramı üzerinde günümüzde pek çok sosyo-psikolojik araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmalarda, oyun ile insan arasındaki esrarengiz alış verişin neler olduğuna dair veriler sunulmaktadır. Bu alanda değerli incelemeleri ve bu incelemeler sonucunda ortaya çıkan önemli eseri ile ilk akla gelen isim Johan Huizinga’dır. Huizinga, “Homo Ludens” adlı yapıtında, insan uygarlığının ortaya çıkışından, gelişimine; her safhasında oyun mefhumunun faal olduğuna, “kültür”ün de ilk kez bu oyun kavramı çerçevesinde ortaya çıkıp geliştiğine ve oyunun toplum seviyesinde en yüksek faaliyetlerin dâhi yönetilmesinde işlev gördüğüne kanaat getirmektedir.¹ Huizinga’nın bu anlayışına göre, diğer pek çok sosyal statünün “oyun” kavramının alanı çerçevesinde açıklanabileceği gibi, dini merasimler, ayinler, törenler, dini kutsamalar ve sırlı fenomenler (görüngü) de hep “oyun” kavramının kapsamına dâhil olabilmektedir. Yani bahsi edilen yolla “oyun” kavramıyla anlatılmak istenen şey-şeyler; hem sosyal ve resmi dünyanın somut gerçekleridir ve hem de Huizinga’nın anlayışıyla kutsal faaliyetlerin faaliyet alanı-vasıtası durumundadır. Huizinga’nın bu tespitlerine paralel olması hasebiyle, oyun unsurunun sıklıkla işlev gördüğü şamanizm inanışı, bu bağlamda Türk kültür geleneğinin ilk izlerini taşıması

¹ Huizinga, J., “*Homo Ludens ‘Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme’*”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 1-30, 1995

bakımından değerlidir. Tabi ki biz bu çalışmada Huizinga'nın oyun kavramını ele aldığı şekliyle, geniş bir yelpazeye yer vermeyecek olsak da, oyunun geleneksel kültürümüzdeki dini-mistik karakteri üzerinde durmak niyetindeyiz.

Bunu yaparken Şamanizmi kullanmamızın nedenleri olarak, eski Türk dini ile ilgili elimizde doyurucu bilgilerin bulunmaması ile şamanizmin felsefi yapısının Tasavvufun felsefi yapısına benzemesini sayabilmekteyiz. Asya, Afrika ve Amerika'daki çeşitli ilkel kabilelerin dinsel, büyüsel ve tıbbi uygulamalarının bütününe ifade etmek için kullanılan şamanizm teriminin ilk ortaya çıktığı coğrafya aslında Rusya topraklarıdır. "Başlangıçta Sibiry ve iç-Asya'ya özgü bir inanç sistemi, yerel bir din olarak tanımlanan şamanizm, bu tür inanç ve pratikler bütününe evrensel adı haline gelmiştir"² Türklerin eski gelenek çerçevesinde gerçekleştirmiş oldukları pek çok dini-mistik ritüelin, şamanizme mal edilmesinin de nedeni burada saklıdır. Ve hatta Türklerin ilk dini olarak Şamanizmin (hatalı bir tespittir) gösterilmesinin altında da bu erken isimlendirme hadisesi yatmaktadır.

Bu bağlamda eski Türklerin aslî dini olarak "Kök Tengri Dini"ni ifade etmek daha doğru olacaktır. İslamiyet öncesi göçebe bozkır gelenekleri döneminde, geleneksel bozkır kültürü çerçevesinde ve Kök Tengri Dini ve Tengricilik inancı doğrultusunda Türkler, daima varlığına inandıkları bir Tanrı'nın inancını yaşatmışlardır. Eski inançta bu Tanrı'nın tekliği vurgulanmaktadır ve hatta neredeyse de sadece Türklerin Tanrısı durumundadır. Orhun abidelerinde bu türden ifadelerin yani Türk Tengrisi gibi ifadelerin geçtiği görülebilmektedir. Şamanizm ise işte bu dini sisteme eklenmiş bir inanç sistemidir. Dini-mistik bir yapıya sahiptir. Kök Tengri inancındaki Tengri'ye ulaşma arzusu, şamanın yönettiği pek çok ritüelde, törende ve dini merasimde kendini göstermektedir. İşte oyun unsuru burada kendisini göstermektedir. Çünkü şamanlar yönettikleri bu tür merasimlerde bir tür

² Emiroğlu, K., Suavi, A., "Antropoloji Sözlüğü", Sibel Özbudun (Gelenek Maddesi) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, S. 758, Yıl. 2003

dini oyun gerçekleştirmektedirler. Bu oyun, izleyiciler ve şamanın katılımında, dansın ve taklidin ön plana çıktığı bir oyundur. Şamanın dans ederken taklit yeteneğini kullanır. Bu esnada söylediği yırlar (ilahi, şarkı ya da şiir) ile de bu merasime katılan herkesin transa geçmesine neden olmaktadır. Oyunun amacı görüldüğü üzere transın sağlanması üzerinedir. Yakutlar'ın şamanlarına "oyun" adını vermelerinde işte bu merasimin bütününe verilen değeri göstermektedir. Tuna, bu hususta şunlara değinmektedir: "Türkistan'da oyun sözcüğü yalnızca şaman için değil, şaman töreninin tümüne verilen addır. Oyunun, kutsallık kavramı ile bu kadar iç içe geçmesi, şamanın eylemlerinde taklidi, dansı, müziği, şarkıyı, vantroloğu kullanması ile ilintili olabilir."³ Sırta ermiş olduğuna inanılan şamanın bu yeteneklerini kullanarak yönettiği merasim ile beklenen şey ise Kök Tengri'ye çeşitli vesilelerle (doğum, ölüm, hastalık) ulaşmak ve onunla bir olmaktır ki, bu türden motiflere eski dönemden kalma pek çok kaya resimlerinde de (petrogliflerde) rastlanabilmektedir.

Kırgızistan'ın Tanrı Dağlarının yaklaşık 3500 metre yüksekliğindeki Şaymalıtaş Vadisi, petroglifler bakımından oldukça zengin bir vadidir. Burada 10.000 kaya üzerinde 100.000 kaya resmi tespit edilmiştir. Üstelik bu kaya resimleri de oldukça taze ve bozulmamış bir haldedir. Bunun nedeni olarak da bölgenin yüksekliğinden ötürü sahip olduğu soğuk hava gösterilmektedir. Yılın sadece birkaç ayında buzların eridiği bu bölgede, Türklerin atalarının, on binlerce yıl öncesinde, çeşitli dini merasimlerini, kurban törenlerini ve dini-mistik inanışlarını gerçekleştirdikleri ve Kök Tanrı'dan bir şeyler bekledikleri anlaşılmaktadır. Bu merasimlerde nelerin arzulandığına dair olan istekler çeşitli petrogliflerden anlaşılmaktadır.

Orta Asya'da Şamanlar sahip oldukları yetileri çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Kimi zaman bir sağılıcı olarak hastaların iyileştirilmesinde, kimi zaman da bir ruh çıkarma töreni esnasında... Şaman, gerekli esrimeye (vecd hali, extase, trans) ulaşabilmek için kozmogonik mahiyete sahip özel hareketler ile dans edip "yır" denen bir çeşit ilahi de terennüm etmektedir.

³ Tuna, E., "Şamanlık ve Oyunculuk", Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 180-181, Yıl. 2000

Şamanlar bu özellikleri ile otacılara (medicine man) veya ruhçulara benzeseler de onlardan içsel ısıya sahip olma, yeraltı ve yerüstü seyahatleri gerçekleştirme ile sırra erme (initiation) özelliklerine sahip olma nedenleriyle ayrılırlar. "Şamanların bir özelliği de vecd hali, göğe yükselme, yeraltına inmeden başka ateşe hâkim olmalarıdır. Bu özellik mistik ısı kavramının bir yan anlamı olarak var olmuştur. Bunun dışında da şamanist Türklere, ateşe olan saygı önemlidir"⁴ Sırra erme Türk kültüründe bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu boyut; Şamanın kendisine kozmik olarak yeniden gerçeklik kazandırdığı başka bir boyuttur. Bu boyuta ulaşan şaman artık içsel ısıya da hâkim olmuş demektir. "Kaydetmek gerekir ki bütün bu mit ve inanışlar gerçek bir "ateşe egemenlik" kavramını da içeren katılma/sır-ra-erme ritüelleriyle birlikte gider. Eskimo veya Mançu şamanı, Himalayalı veya Tantrist yogi gibi, sihirli güç ve yeteneklerini en dondurucu soğuklara dayanmak ya da vücuduna sarılan ıslak çarşafı "iç ateşiyle" kurutmak suretiyle kanıtlamak zorundadır. Öte yandan, geleceğin sihirbazlarının geçirildiği birçok başka sınama da, aksi yönde, bu ateşe egemenliği tamamlar. Mistik sıcaklık sayesinde soğuğa dayanmak ya da ateşten etkilenmemek gibi güçlerin her ikisi de insan-üstü bir duruma erişildiğini gösterir"⁵ Bu noktada **Tapas** kavramına değinmeden geçemeyeceğiz. "Bu terimin başlangıçtaki anlamı "aşırı sıcaklık" olduğu halde, sonradan, genel olarak çile doldurma çabasını gösterir olmuştur. Tapas; Rig Veda'da (Hint mitolojisini anlatan kitap) açık olarak geçer ve güçleri de hem kozmik hem de manevi planda yaratıcıdır; tapas yoluyla çilekeş görü gücü kazanır, hatta tanrıları bile bedenine alabilir"⁶ Tapas terimi, Kaşgarlı Mahmud'da talas şekliyle geçerken, günümüzde alas-alaz şekliyle de Anadolu'da yaşamaktadır. "Od/ateş konusu da Zerdüşizm itibariyle halk inançlarımızı etkilemiştir. Eski Türk inanç sisteminde od/ateş soyuttur. Aklayıcı paklayıcıdır. O'na tapılmaz. Zerdüşizm de ise ateş mutlak olandır, somuttur.

⁴ Tuna, E., "Şamanlık ve Oyunculuk", Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 41-42, Yıl. 2000

⁵ Eliade, M., "Şamanizm", İmge Kitabevi, Ankara, s.518, Yıl. 1999

⁶ Eliade, M., "Şamanizm", İmge Kitabevi, Ankara, s.449, Yıl. 1999

Ona Yükinülür. Tasavvufta ise tâlip, manevi arzu ateşine atılır ve O'nun oradan süzülüp tertemiz çıkması amaçlanır beklenilir.”⁷

Tasavvufta “Hamdık, piştik, olduk elhamdülillah” ahlak anlayışı da bu tür bir sırta ermenin aynı içsel(mistik) ısıyla, İslam tasavvufunda da gerçekleşmekte olduğuna bir delildir. Horasan erenleriyle taşınarak Anadolu’ya gelen ve Anadolu İslam’ı denilen bir İslam modelini oluşturan bu antik dönemin inanç ve inanış izleri, fenomenolojik yaklaşımla irdelendiğinde şamanist kültür dairesinde gerçeklik kazanmamaktadırlar. Fakat aynı yaklaşım, İslam kültür dairesinde sergilendiği takdirde sırta erme veya oyun-dans gibi birçok ritüeller ve mitolojik yaklaşımlar gerçeklik yolunda sağlam zeminlere oturtulabilmektedir. Buna örnek olarak da bir şamanın kozmik evreni temsilen yaptığı dansındaki dönme figürü ile;

“Davulu her gece durmaz döverler,
Taa güneşler doğana dek dönerler”⁸

Mevlana’nın tasavvuf anlayışındaki “**semah**”ının fenomenolojik pozisyonları ise farklıdır. “Sema, mutlak güzelliğe âşık olarak yaratılmış insanın ses, söz ve ahenkle beliren güzellik aracılığı ile kendinden geçmesi, vecd içinde ilahî âleme yükselmesidir. Mevlana’nın sözü ile bu yükselme insanın özü olan Allah ile birleşmesidir”⁹ Şamanist ahlak anlayışı bu nedenle satıhta kalan ve derinlere inemeyen bir yapı arz ederken; İslam ile beraber yeniden şekillenen bütün bu unsurlar fenomik bir derinliği ifade edebilecek yapıya kavuşmuşlardır.

Eski gelenekte şamanlığa ilk hazırlık için **içsel çağırılma** psikopatolojik bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. “Aslında şamanlığa başlangıçtaki bu hastalık durumu, genellikle ergenlik durumuna tekabül eder ve genel olarak (inisiyasyon-ergenleme törenleri)ne benzer. Şaman adayını inisiyasyon (ergenleme) töreninde olduğu gibi ölür ve yeniden dirilir. Artık eski hayatı

⁷ Kalafat, Y., “Türk Halk İnançlarında Zamana ve Zemine Bağlı Değişmeler” Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı & Kocaeli Üniversitesi & Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı 17-18-19 Aralık 2004, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 262, Yıl. 2005

⁸ Eroğlu, T., “Halk Oyunları El Kitabı”, Mars Basım, Sakarya, s.1, Yıl. 1999

⁹ Eroğlu, T., “Halk Oyunları El Kitabı”, Mars Basım, Sakarya, s. 82, Yıl. 1999

geride kalmış, bir şaman olarak yeniden doğmuştur.¹⁰ Genellikle ölüp-dirilme motifinin ardından şaman adayının sırra ermiş olduğu kabul edilir. Çünkü bu ölüp-dirilme şaman adayı için bir çile seansı olarak tezahür etmektedir. Ve şamanist anlayışta işin kimyasının değiştiği bir geçiş ritüelidir. Şaman olan kişi artık psikopatolojik deneyimlerinin kuramsal içeriğine vakıf olan biri haline gelmiştir.

Şaman olacak olan genç kendisini değişik şekillerde bulunduğu ortamdan soyutlar. “Çılgın öfke nöbetlerine kapılmaya başlar. Sonra birden aklını yitirir, ormana çekilir, ağaç kabuklarıyla beslenir, kendini suya ve ateşe atar, vücudunu bıçakla yaralar. O zaman ailesi yaşlı bir şamana başvurur; o da dengesizleşmiş genci çeşitli ruh türleri, ruhları çağırma ve onlara buyurma yolları konusunda eğitmeye girişir. Bu, asıl "sır-ra-erme" sürecinin sadece başlangıcıdır”¹¹ İlerleyen zamanlarda şaman adayının kozmik anlamda parçalanması söz konusudur. Buna göre yaşlı şaman, genç şaman adayının bütün vücudunu parçalara ayırır. Ögle ki etlerini bile kemiklerinden sıyrılmıştır. Gözlerini yuvalarından çıkarmıştır. İç organlarını da boşaltıp, vücudunun öz suyunu almıştır. Daha sonra bu şekilde üç gün kalan şaman adayı tekrar ete kemiğe büründürülerek ölüp-dirilme ritüelini gerçekleştirmiş olur. Bu hayli zor bir geçiş aşamasıdır. Birçok sıkıntı ve zorluklara karşı dayanma burada önemli bir konudur. Şaman adayının çok kuvvetli bir bünyeye ve dayanıklı sınırlara sahip olması gerekmektedir. Bu geçiş aşamaları ve eğitim serüveni bütün gençlik yıllarını kapsayacak kadar uzun sürebilmekte olduğu için şamanlık, Orta Asya Türk kültüründe çok fazla istenerek talip olunan bir şey değildir.

Samoyedlerde sır-ra-erme ritüelinde davul, önemli bir yere sahiptir. Şamanın davulu, **fenomen** olarak Türk tasavvuf kültüründeki nefsin karşılığıdır. “Nefis” kavram olarak İngilizce’de ya da Hıristiyan kültüründe karşılığı bulunmayan bir kelime iken, İslamî gelenekte kompleksleşmiş bir kavramdır. Bu kelime İslam ile gelmiş ve değer kazanmıştır. Türk-İslam

¹⁰ Tuna, E., “Şamanlık ve Oyunculuk”, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 56, Yıl. 2000

¹¹ Eliade, M., “Şamanizm”, İmge Kitabevi, Ankara, s. 35, Yıl. 1999

tasavvufunda nefis, azgın bir ata benzetilir. İlginç bir durumdur ki eski gelenekte de şaman, davulunu at gibi kullanarak ritüellerini gerçekleştirmiştir. Bu azgın ata hâkim olabilenlerin (ermişlerin) de onu kullanarak gökyüzünde gezebildiği bilinmektedir. Bu gök yüzünde gezinme inancı eski ve yeni gelenekte aynen devam etmiştir. Ruhların bulunması ve yakalanmasında da şamanlar davulu ata biner gibi kullanmaktadırlar. Davulun tokmağı ise bu ritüelde kamçı olarak kullanılmaktadır. Anlaşıldığı üzere davul şamanist kültüründe önemli olduğu için sırra erme de onsuz olamamaktadır. Çünkü sırra erdikten sonra şaman olan kişi bu davulunu bir seyahat aracı olarak yeraltı ile yerüstü gezilerinde kullanacaktır.

2- FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM

“Vecd” ve “sır-ra-erme” ritüeli sadece birer soyut kavram olarak düşünüldüğünde dâhi diyalektik açıdan ele alınacak olursa, gerçeklik arayışlarının birbiriyle girişik yapıları karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar Türk kültürü bağlamında düşünüldüğü takdirde ise karşıtlık ilişkilerine göre değişik devirlerde değişik anlamları taşımış oldukları dikkati çekmektedir. Bu da genel-geçer bir salt anlama sahip olamama gibi bir sorun doğurur. Bir nevi aidiyet problemi gibi bir sorun... **Fenomenolojik idrak** işte bu gibi kaygan mevzularda kültürel ritüelin şekil ve muhteva kritiğini farklı ortamlarda tartışarak onlara birer gerçeklik atfetme kaygısı güden bir metottur. “Vecd” ve “sır-ra-erme” karşılıklı olarak incelenmeye tabi tutulduğu takdirde; “sır-ra-erme” bir **fenomen** iken “vecd” ise **nomen** olarak düşünülebilir. Aslında bu kavramlar bir nevi düşüncenin ve hatta ruh halinin hissiyatımızdaki akisleridir.

Ritüellerin -bu Şamanist ya da İslami etkiye matuf olabilir- zaman ve mekan içerisinde bize görüldüğü şekle biz **fenomen** diyoruz. Üstad N.F.Kısakürek “Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu” adlı eserinde fenomeni “Gördüğümüz

şeylerin his aynalarımızdaki irtisamlarıdır”¹² diyerek tarif etmektedir. Bu noktadan bakıldığı takdirde “sır-ra-er-me” ritüeli bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Çünkü bizdeki hazırlık durumunun kökenine binlerce yıllık bir iniş gerçekleştirilebilmektedir. **Nomen** ise aşkın bir yapıya sahiptir. İhatası mümkün değildir. Fenomenleri de içene alan sezgi dışılığı, his yoğunluğudur. Fenomenolojik felsefenin kurucusu olan Edmund Husserl bu durumu doğal tavır olarak adlandırmaktadır. “Vecd” kavramı, sahip olduğu ritüellerin sınırlandırılmaması ve aşkın anlamları da karşılayabilmesi bakımından bir gerçeklik olarak **nomene** yakındır. Şamanın ayinlerindeki oyunu esnasında, ulaştığı kendinden geçme hali ile bir dervişin sahip olduğu vecd hali, bu bağlamda meydana geldiği ritüeliyle değerli hale gelmektedir. Türker Eroğlu bu hususu “Dilin, mithosun ve ritüelin temelinde oyun bulunmaktadır. Hukuk, zenaat, sanat, ilim gibi medeni hayatın önemli unsurlarının temelinde de “mithos”, “ritüel” bulunmaktadır. Yani dil, mithos ve ritüel oyundan; hukuk, zenaat, sanat, ilim gibi medeni faaliyetler de dil, mithos ve ritüelden çıkmıştır. Neticede yukarıda sayılanların tamamı oyundan çıkmıştır diyebiliriz”¹³ şeklinde ifade etmektedir. İnsan her konumda sahadadır ve verilen rolü de oynamaya devam eder. Bu bağlamda eski gelenekteki sır-ra er-me ile yeni gelenekteki vecd halleri, benzer ritüellerin değişik zamanlardaki karşılığı durumundadır.

Bir nomen olarak “vecd” aşkındır ve belli bir kültür ya da belli bir bölgeyle sınırlandırılmamaktadır. Fenomenolojik bağlamda şamanın “sır-ra er-me” fenomeni ise gerçekliğine ulaşılması için bir çeşit meditasyona muhtaçlık arz eder. Platon’un ideaları gibi “sır-ra er-me” ritüelinde de gerçeklik bilinçte şekillenmektedir. Ancak bu bilinç, değer göstergelerinin kaynağından kopmuş bir bilinçse ya da olabildiğince tahrip edilen bir bilgi birikimine sahip ise bu **ide**’lerin irtisamı his perdemizde gerçekliği boyutunda yansımayacaktır. Bir şaman davulu ya da kayın ağacı, Umay Ana

¹² Kısakürek, N., F., “Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, s. 57, Yıl. 2004

¹³ Eroğlu, T., “Halk Oyunları El Kitabı”, Mars Basım, Sakarya, s.6, Yıl. 1999

düşünülecektir fakat karşıtlık ilişkisinin kurulacağı değerler sisteminin eksikliği ya da yoksunluğu nedeniyle bilincimizdeki izdüşümüne sahip olunamayacaktır. Ya da yeni gelenekte her evliya türbesinin yanında mutlak bulunan bir ağacın ne gibi bir geleneğin ürünü olduğu ve bu ağacın o geleneğe ne gibi inanç ve inanışları barındırdığı anlaşılacaktır. Buna göre “ Türk mitolojisinde boy ve aile ağacı, evi ve aileyi koruyan ağaç ruhu inanışlarına da rastlanmaktadır.”¹⁴ Yine Erman Artun bu hususu “Ataların kutsal ağaçlarda eyleştiği inancı Anadolu’da hemen hemen her türbenin yanında kesilmesi yasak olan bir ağaç bulunmasını da açıklamaktadır”¹⁵ şeklinde ifade etmektedir. Her evliya türbesinin yanındaki ağaç, aslında eski gelenekten gelen bir inanışın tezahürüdür. Bu tezahürün unutulması demek, fenomenolojik derinliğin kaybolması demektir. Asıl anlamda fenomenolojik idrakte kaybolan bir kültür unsurunun olduğu, kabul edilecek bir tez değildir. Gelenekteki ister bir ses olsun isterse de bir şekil; gerek muhtevî gerekse de bilgi yığını olarak bilinç ile bilinçaltı denen şuur tarlasından çekilip alınabilir. Şamanın esrik bir halde de yaptığı aslında basit anlamda budur. Vecd (ecstasy) işte bu gerçekliğin yakalanması aşamasında bilincin altında şuur tarlasında gezinmeyi sağlayan bir faaliyettir.

Doğa nasıl ki boşluk kabul etmeyen bir yapıya sahipse, sosyal bilimlerde de insan faaliyetleri seviyesinde boşluk kabul etmez. Değerler sistemi unutulmuş veyahut değersizleştirilmiş ise sosyal hayatın dinamikleri mutlaka yerine başkalarını getirecektir. Ve bu yer değiştirme ekseri değersiz ile olur. Burada taklit kaynak kabul edilir. Orta Asya Şaman kültürü dikkat edilecek olursa, içeriğinde birtakım ilahi mahiyetteki bilgiler sistemiyle birlikte hareket ederken, diğer taraftan fenomenik değere sahip olamayacak ritüellerin de aralarda yaşadığı görülmektedir. Bu, inanç seviyesindeki boşluğun taklitte doldurulmasından başka bir şey değildir. Bu duruma sosyal bilimlerde; **doğal tepki** adı verilmektedir.

¹⁴ Ögel, B., “*Türk Mitolojisi*”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, s. 425-450, Yıl. 1993

¹⁵ Artun, E., “*Türk Halk Bilimi*”, Kitabevi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s.100, Yıl. 2005

Şamanizmde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde İslam'la beraber Türk boylarının Anadolu'ya taşıdıkları yaşam dinamikleri hâlâ günümüzde devam edebiliyorsa, bu durum makalemizin tezini destekler bir gerçekliktir. Türk Dünyasında antik dönemden bu yana var olan şamanist inancı yapısını ve özelliklerini İslam ile beraber devam ettirmesini bilmiştir. Burada bid'at-ı hasene dediğimiz ve İslam'a ters düşmeyen uygulamaların yaşaması 'öz' de farklılığın olmamasından kaynaklanmaktadır. Anadolu İslam'ı beraberinde bu tür unsurları barındırmasa dâhi yaşamasını engelleyecek bir Ortodoks tavrı direktmemiştir. Fenomenolojiye göre de bu durum, ikili karşıtlıklar içerisinde nesne; öznenin dış dünya ile girdiği ilişkiler sonucunda, duyu organlarıyla algılanan bir durumdur. Şamanist unsurların eski gelenekte nelerden etkilendiğini düşünmek burada yersizdir. Şu anda, İslam onu nasıl muhafaza edecek bir yapıya sahipse, aynı yapının bir benzeri de eski gelenekte, Orta Asya'da mevcut bulunmuş olmalıdır. "Sırta erme" ritüelinin bir fenomen olarak, Gök Tanrı inancından aşkın olarak, İslam toplumu olan Anadolu Türk'ünde irtisamını bulması bunu gerektirir.

Bu özdeşlik Türk Tasavvuf anlayışında da kendisini göstermiştir. Birçok şamanist uygulama, İslam'ın felsefi arenası olarak kabul edilen Tasavvuf dünyamızda da temsil edilmiştir. Horasan Erenleri olarak da bildiğimiz isimler olan Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli gibi veli kullar, şamanın yaşadığı sırta ermeyi değişik bir kavram olarak "irşâd" olmak üzere yaşamışlardır. Hadisenin his perdemizdeki yansımaları (fenomenleri) aynıdır. Bu durumda kökenin de benzer ya da aynı olması veyahut aynı kaynağa dayalı bulunması fenomenolojik açıdan gerekmektedir. Bu kabullenme de bizi Heteredoks İslam modeline götürmektedir. Bu model hakkında değerli araştırmacı Ahmet Yaşar Ocak şöyle değerlendirmede bulunur: "Henüz kitabı (yüksek) İslam'ın bütün inceliklerini kavramaktan uzak göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının oluşturduğu sosyo-ekonomik ve kültürel çevrenin yapısı gereği, çok muhtemel olarak eski kabilevi geleneksel inanç ve adetlerin geniş ölçüde yeni İslami kalıplar içinde yaşatıldığı heterodoks bir karakter arz ediyordu. Başka bir deyişle, Melameti-Kalenderi

sufiliğin boyasına bürünmüş bir İslam yorumunun temel özellikleriyle, İslam öncesi Budist-Şamanist-Maniheist kültürün ilginç bir karışımını yansıtıyordu. Bu İslam yahut Müslümanlık tarzı, zaman içinde yer yer yerleşik çevrelerle temas nispetine göre yüksek (kitabi) islamın (Sünnilik) etkisi altına girerek gelişti, yer yer bu kabilevi yapısını korudu.”¹⁶ Bu da bahsini ettiğimiz İslam modeline bizi götürdü. Yani Anadolu İslam’ına ya da Volk (Halk) İslam’a...

3. SONUÇ

Sonuç itibari ile her bir yeni gelenek eskiyi ne kadar değiştiriyor olsa da, sahip olunan milli reflexler unutulmamakta ve yeni gelenekte de yaşamaya ve yeni geleneği şekillendirmeye devam etmektedir. Bizim burada dikkatleri yoğunlaştırmaya çalıştığımız husus, eski milli reflexlerin yeni geleneklerde de kaybolmadığıdır. Kimi araştırmacılar yeninin eskiyi silip yok etmesinden bahsetseler de gerçekler bu şekilde tezahür etmemiştir. Türk milletinin geleneklere yön veren milli reflexi eski gelenekte etkili olduğu gibi yeni geleneklerde de etkisini sürdürmüştür.

İslam ile birlikte tecrübe edilmeye başlanan yeni gelenekte, Türk devlet idarecilerinin eski âdet ve uygulamalardan vazgeçmeyerek, yeni dinin geleneğine de bu doğrultuda yön vermeleri buradan yani milli reflexten gelmektedir. Fenomenolojik anlayış, eski ya da yeni geleneğin unsurlarını, milli öze göre konumlandırın bir yapıyı şerh etme fırsatını vermesinden dolayı önemlidir. Böylelikle hangi geleneğin dairesinde olunursa olunsun, milli reflexlerin tespiti ve ifadesi kolay olmaktadır.

¹⁶ Ocak, A. Y., "Türk Sufiliğine Bakışlar "Türk Kültüründe Ahmet-ı Yesevi, Hayatı, Şahsiyeti, Mesaj ve Etkileri", İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-36, Yıl. 1996

4. KAYNAKLAR

- [1]. Artun, E., "*Türk Halk Bilimi*", Kitabevi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s. 100, Yıl 2005
- [2]. Eliade, M., "*Şamanizm*", İmge Kitabevi, Ankara, s. 35-518, Yıl. 1999
- [3]. Emiroğlu, K., Suavi, A., "*Antropoloji Sözlüğü*", Sibel Özbudun (Gelenek Maddesi) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 758, Yıl. 2003
- [4]. Eroğlu, T., "*Halk Oyunları El Kitabı*", Mars Basım, Sakarya, s. 10-80, Yıl. 1999
- [5]. Huizinga, J., "*Homo Ludens 'Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme'*", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 1-30, Yıl. 1995
- [6]. Kalafat, Y., "*Türk Halk İnançlarında Zamana ve Zemine Bağlı Değişmeler*" Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı & Kocaeli Üniversitesi & Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı 17-18-19 Aralık 2004, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 262, Yıl. 2005
- [7]. Kısakürek, N., F., "*Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*", Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, s. 57, Yıl. 2004
- [8]. Ocak, A. Y., "*Türk Sufiliğine Bakışlar 'Türk Kültüründe Ahmet-ı Yesevi, Hayatı, Şahsiyeti, Mesaj ve Etkileri'*", İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-36, Yıl. 1996
- [9]. Ögel, B., "*Türk Mitolojisi*", Atatürk kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, s. 425-450, Yıl. 1993
- [10]. Tuna, E., "*Şamanlık ve Oyunculuk*", Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 40-181, Yıl. 2000